

כ

”דרכיה דרכי נעם” –

נימוק להפגת מרירות המרור על פי הראי”ה קוק

מבוא

א. ההיתר והחובה לרסק את המרור ולהפיג חריפותו
ב. ריסוק המרור – דרכיה דרכי נעם

מבוא

הפסוק ”דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום” (משלי ג, יז), מופיע בפרק העוסק בשבח התורה ובמעלות לומדיה. כך פירש הרלב”ג שם:

דרכי התורה הם דרכים שינעמו וימתקו מאד לאדם, כי לא העמיסה על האדם שום מעמס יקשה לו. אבל כל מה שבא מן המצוות והאזהרות, הם דברים ערבים ורצויים בעצמותם. לא כנימוסי הגויים שהיו מעמיסים בהם דברים קשים, גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלוהיהם, וכל נתיבות התורה הם שלום לגוף ולנפש.

במספר מקומות בגמרא למדו חכמים את הפסוק הזה כעיקרון מחייב בקביעת ההלכה: אין בתורה ציווי לקיים מצוות הגורמות צער או נזק לאדם בגופו או בנפשו, כאשר זה אינו חלק מהותי מאופן ביצוע המצווה (להבדיל ממצוות הכרוכות במהותן עם צער ונזק, כמו ברית מילה, תענית וכד¹).

הראי”ה קוק (שו”ת אורח משפט, אורח חיים סימן קכד) כתב דברים בעניין ריסוק המרור לליל הסדר, ולדבריו יש לרסק ולהפיג במקצת את טעם המרירות, מפני שדרכי התורה דרכי נעם. המרור עליו מדובר הוא ה”חריין” הידוע בחריפותו. בחלק מארצות אירופה לא גדלה חסה בתקופת הפסח, מאחר שחסה זקוקה לחום ובאירופה החורף עדיין

1. ראה: סוכה לב ע”א-ע”ב; יבמות טו ע”א; יבמות פז ע”ב. ראשונים ואחרונים נימקו טעמם של מצוות והלכות בנימוק זה: תוס’ יבמות ב ע”א ד”ה ואחות; משך חכמה בראשית ט, ז; אור שמח, הל’ יבום וחליצה ה, כג. דוגמאות נוספות: הרב פרופ’ יהודה לוי, שערי תלמוד תורה, עמ’ צה-קב; אנציקלופדיה תלמודית, חלק ז, ערך: דרכי נעם; הרב אלי כהאן, ”דרכיה דרכי נעם”, שנה בשנה (תשנ”ז), עמ’ 411-427.

בעיצומו בתקופה זו. בשל כך, נהגו לאכול קלח הנקרא "חריין", על אף שהוא חריף ומרירותו לא מורגשת.²

כבר הרב שלמה גאנצפריד (קיצור שולחן ערוך סימן קיח סעיף ג) כתב לפורר את המרור:

לצורך מרור נוהגין ליקח תמכא. וכיון שהוא חריף מאד יכולין לפררו במגדדת, רק שיזהרו שלא יפוג לגמרי. ויש לפררו כשבאין מבית הכנסת (ועיין לעיל סימן צ"ח סעיף ג' שצריכין לפררו על ידי שינוי). ובשבת אסורין לפררו, אלא שצריכין לפררו קודם הלילה ויכסהו עד הלילה. אבל יותר טוב לקחת חזרת, שהיא "חסה", ונוח לאכלו, ונקרא מרור לפי שכששוהה בקרקע נעשה הקלח מר.

זיהוי ה"תמכא" שבמשנה עם ה"חריין" מופיע בפירוש התוס' יום טוב למשנה פסחים ב, ו:

ואנו רגילים לפתרו בתמכא שהוא מה שקורין בלשון אשכנז קריין. וכן הוא מפורסם בדברי האחרונים זלה"ה.

נעיינ בדבריו הראי"ה קוק, ונחדד על פיו את העיקרון ההלכתי הנלמד מהפסוק: "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום".³

א. ההיתר והחובה לרסק את המרור ולהפיג חריפותו

כך פתח הראי"ה קוק את דבריו:

תרנ"ד. בשבת הגדול דהאי שתא תרנ"ד לפ"ק⁴ דרשתי בעה"י שהיתר גמור, [ו] גם נכון הוא, שהמרור שאנו אוכלין מרוסק שיניחו להפיג טעמו עד שישאר בו רק טעם מר קל, כדי שיהיה נח לאכילה, דפשיטא דאין שיעור לטעם מר וכל שהוא מר מעט מרור הוי.⁵

2. כיום החסה מצויה בשפע, ואף נקיה מתולעים, וניתן לקיים את מצוות מרור כראוי, כאמור בגמרא (פסחים לט ע"א): "ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: בחזרת, בתמכא, ובחרחבינא, ובעולשין, ובמרור... ואמר רבי אושעיה: מצוה בחזרת. ואמר רבא: מאי חזרת? חסא. מאי חסא? דחס רחמנא עילוין".

3. על הלכות נוספות שנומקו ע"י הראי"ה קוק בנימוק זה, ראה: שו"ת משפט כהן סימנים לז ופה.

4. בשנת תרנ"ד שימש הראי"ה קוק רב בזיימל.

5. אחרונים חלקו בעניין ריסוק המרור. ראה: שולחן ערוך אורח חיים סי' תעג, ב ובמשנה ברורה שם ס"ק לו, בשער הציון אות מו, ובפתחי תשובה שם; שו"ת בית אפרים סימן מג; שו"ת מהרש"ם חלק ג סימן ט; שו"ת חכם צבי סימן קיט; שו"ת התעוררות תשובה חלק ב סי' קיא; שו"ת משנה

בהמשך התשובה לא הסתפק הראי"ה בנוסח "היתר גמור" ו"נכון", וכתב בצורה מחייבת יותר:

דנלענ"ד שהאוכל כשהוא מר הרבה עד שאי אפשר כמעט לאוכלו, לא אדע אם יצא ידי חובתו... על כן נלענ"ד דזהו הדרך הרצוי גם כן מצד עיקר המצווה... על כן ראוי להפיג עד שישאר טעם מר שמרירותו מורגש אבל אינו חזק הרבה, באופן שאפילו חלושי המזג יוכלו לסובלו על נקלה ויזכו הכל במצווה.

את דבריו הוא נימק במספר טעמים שכאן נסכמם בקצרה, מלבד הטעם השלישי הקשור לפסוק "דרכיה דרכי נועם" ובו נרחיב. הנימוקים הם:

1. לא נאמר בהלכה שיעור למרירות המרור, ומרירות מועטה מספיקה.
2. יש ספק אם יוצאים ידי חובה כשהמרור מר מדי. זאת ע"פ דברי המשנה למלך בהל' יסודי התורה (ה, ח) שכתב שלא יוצאים ידי חובה בקיום מצוות עשה אם אוכל שלא כדרך אכילתו. גם העובדה שכך נוהגים רבים איננה משנה דבר: "וכי אם הרבה בני אדם יאכלו עצים ואבנים יקרא בשביל כך אכילה? כיון שאינו ראוי כלל ומזיק"⁶.
3. יש לעשות כן משום דרכי נועם.
4. אמנם אין לאכול מרור שלוק או כבוש מהטעם המופיע בגמרא בברכות לח ע"ב, ששליקה ובישול משנים את טעם המרור ומבטלים אותו לגמרי, אך ריסוק משאיר את טעם המרור ורק מפיג ומרכך אותו.⁷

על כך שיש לרסק את המרור, חזר הראי"ה קוק גם בדרשות שבת הגדול בשנים אחרות (שם סימן קכח), אם כי כאן ההיתר לפורר את החריין הוא רק למי שהאכילה מזיקה לו:⁸

באכילת מרור אחד אנשים ואחד נשים לבד מי שמזיק לו, אבל אם רק קשה לו ואינו מזיק חיובא רמי עליה, ויוכל לרסק מבערב יום טוב ולכסות ולהניח פתוח איזה זמן שיצא המרירות הקשה, אבל מכל מקום ישאר טעם מר כראוי.

- הלכות חלק ו סימן צב, וחלק ז סימן סח; מהרי"ל צינץ, הגדה של פסח - ברכת השיר, עמ' כ-כא. וראה עוד: הרב משה הררי, מקראי קדש - פסח, פרק ח סעיף טו ובהערות שם.
6. על דברי הראי"ה קוק הללו העיר הרב צ"פ פרנק, מקראי קודש, פסח ב, עמ' קע-קעב.
7. עיין במשנה ברורה סי' תעג ס"ק לח-לט; שו"ת ציץ אליעזר חלק טו סימן כו.
8. הרב צבי יהודה קוק היה העורך של שו"ת אורח משפט, וכך כתב בפתח התשובה: "אזהרות לעניני פסח שהיה מזכיר אאמו"ר הרב זצ"ל בשבת הגדול".

ובשנה אחרת כתב:

ראוי להיזהר במצות אכילת מרור לכל מי שאפשר לו שאינו מזיק לו, ואין צריך להחמיר בכזית גדול כי אם פחות מעט מחצי ביצה, ולהפיג טעמו מעט כדי שלא יהיה חריף מאד, רק שלא יפוג לגמרי, אבל אין צריך שלא יפיג כלל.

כך גם ברשימה משנים אחרות (עולת ראייה, ב, עמ' רמג):

ויוכל להעמיד מגולה אחר הפירור זמן מועט כדי שיפיג טעמו מעט, אבל לא שיפיג כל הטעם. ומי שמשער שמזיק לו, יוכל להפיג טעמו עד שיישאר מרירות קצת ולא יזיק. ומכל מקום מחויב הוא להדר אחר חזרתו, שאינו מר כל כך, וחייב בזה יותר מאחר.⁹

יתכן מאד שהראי"ה קוק שמע דברים אלו מרבו הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב מוולוז'ין. הנצי"ב כתב לבנו הרב חיים ברלין בח' ניסן תרמ"ב (מרומי שדה פסחים לט ע"ב) שהוא שמע עליו שהוא מחמיר בשיעור כזית של המרור ה"חריין", אך:

זה ברור דשיעור כזית המבואר בשולחן ערוך הוא שיעור קטן מאד, ולמה לנו להחמיר. וגם מה שמדקדק בני נ"י לאכול חריין, איני מבין מדוע לא ינהיג עצמו בסאלאטא, כדעת רוב האחרונים זצ"ל שהוא חזרת, והכי נראה ממסכת עוקצין פרק ב משנה ז. ולמאי החמיר לאכול דבר שהוא כחרבות לגוף, והלא "דרכיה דרכי נעם" כתיב. ומכל שכן בליל פסח, אחרי התענית ושתית יין. לפי דעתי הדלה על בני נ"י לשנות מנהגו בזה.¹⁰

9. הרב צבי יהודה קוק כתב את ההלכות שלפני התפילות והברכות שבסידור עולת ראייה (הקדמה, עמ' ט). בהגדה של פסח (עולת ראייה, ב, עמ' רפז) כתב לפני ברכת המרור: "עיקר מצוותו במין העשב המר הנקרא חזרת (בלעז: סאלאט, לאטיש), אך הוא צריך בדיקה מיוחדת אחראית בזהירות יראת שמים, מתולעים המצויים בו. ולכן טוב יותר לקחת את המין הנקרא תמכא (בלעז: חריין). וצריך לפררו במגררת, וכשחל פסח בשבת יפררו מבעוד יום, ויכסה בכלי עד התחלת הסדר ואז יפררו בקערה להפיג חריפות מרירותו". כאן ההוראה היא שצריך לפרור, ולא שהדבר ראוי ונכון. כיום שמצויה חסה ללא תולעים נראה שעדיף לקחת חסה ולא חריין. ראה: אברהם קורמן, "חסא או חריין?" המעין, לד, ג (ניסן תשנ"ד), עמ' 43-51; יוסף שורש, "על אכילת חריין בליל הסדר", המעין, לד, ג (תמוז תשנ"ד), עמ' 64-65; על זיהוי המינים הללו, ראה: יהודה פליקס, כלאי זרעים והרכבה, עמ' 54-60; הנ"ל, "לזיהוי חזרת ותמכא למצוות מרור", בד"ד, 1 (תשנ"ה), עמ' 77-90; פרופ' זהר עמר, "חמשת מיני מרור על פי שיטת הרמב"ם", המעין, מח, ג (תמוז תשס"ח), עמ' 108-116. ראה עוד: יוסף תבורי, פסח דורות, עמ' 251; הנ"ל, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 116-117.

10. גם בפירושו להגדה של פסח, אמרי שפר עמ' כג, כתב שיש לאכול למרור "סאלאטא", כלומר חסה.

אמנם הנצי"ב לא עסק בשאלה האם לרסק את החריין או לא, ורק כתב שיש לאכול חסה ולא חריין.

ב. ריסוק המרור - דרכיה דרכי נעם

נרחיב בנימוק השלישי שכתב הראי"ה קוק:

על כן נלענ"ד דזהו הדרך הרצוי גם כן מצד עיקר המצוה, גם משום "דרכיה דרכי נועם". ופשיטא דהיזק המגיע מחוזק מרירות החריין אינו קטן מהיזק עקיצת הידים מהירדוף, דנדחה ממצות לולב משום דרכי נועם. על כן ראוי להפיג עד שישאר טעם מר, שמרירותו מורגש אבל אינו חזק הרבה, באופן שאפילו חלושי המזג יוכלו לסובלו על נקלה ויזכו הכל במצוה.

הראי"ה קוק השווה את דבריו כאן לאמור בגמרא בסוכה לב ע"ב, המבררת את כוונת התורה בפסוק "ענף עץ עבת" (ויקרא כג, מ).¹¹ איזה צמח הוא ענף עץ עבות? בגמרא הוצעו כמה אפשרויות, ואחת מהן היא "הירדוף".¹² אביי ורבא נחלקו מדוע אפשרות זו נדחת:

אמר אביי: "דרכיה דרכי נעם", וליכא.

רבא אמר: מהכא, "האמת והשלום אהבו" (זכריה ח, יט).

ופירש רש"י:

דרכי נועם - והאי מברז בריז את הידים כקוצים, שראשי עליו עשוין חדין כמחט.

האמת והשלום אהבו - וזה אינו לא אמת ולא שלום, שהוא עשוי לסם המות.

לדעת אביי לא יתכן שהתורה תצווה לקיים מצווה בצמח העוקץ את הידים כאשר זה איננו חלק מהותי ממעשה המצווה, מפני שדרכיה דרכי נעם. לדעת רבא, הפסול אינו בשל הקושי להחזיק את הצמח בידיים, אלא מפני שההירדוף הוא סם המוות, ולא יתכן שהתורה תצווה לקחת למצווה צמח רעיל. כלומר, המחלוקת היא האם טעם הפסול בהירדוף הוא מעשי מכיון שאחזתו כרוכה בפציעה או מהותי משום שהוא רעיל.¹³

11. בבירור סוגיה זו עסק הראי"ה קוק, עץ הדר השלם, אותיות מו, נג.

12. הראי"ה קוק עסק בזיהוי ההירדוף באגרות הראי"ה חלק ב עמ' קב-קד.

13. התוספות (שם ד"ה האמת) העירו על דברי רש"י ש"על חנם הוזקק לומר טעם בפני עצמו אכל קרא, דכל חד שייך אתרויהו".

לדברי הראי"ה קוק יש להשוות בין הצורך לרסק את המרור לבין פסול ההירדוף כ"ענף עץ עבת". הנזק הגופני הנגרם לגוף האדם כתוצאה מחריפות החריין איננו פחות מהנזק הנגרם מאחיזת עלי ההירדוף, ועל כן יש לרסק את החריין ולהפיג את מרירותו.

יש להעיר שהשוואה זו אינה מושלמת. המצווה בתורה ליטול ארבעה מינים לא אמורה לגרום כלל נזק לאדם בעת הנטילה, בעוד שעניינה של מצוות אכילת מרור הוא שלאדם יהיה מר אם כי לא לא באופן שתזיק לגופו. אכן לא כתוב מה שיעור המרירות של המרור, אבל צריך שתהיה מרירות מסוימת.

בנוסף, הגמרא בפסחים לט ע"א הציעה בנוגע למינים שיוצאים בהם ידי חובת מרור: "ואימא הירדוף? דומיא דמצה, מה מצה מין זרעים – אף מרור מין זרעים". הגמרא לא שללה את האפשרות של הירדוף למרור מפני שהוא סם המוות או קוצני, אלא מפני שהוא איננו מין זרעים. אמנם התוספות (סוכה לב ע"ב ד"ה דרכיה) כתבו:

בפרק כל שעה (פסחים דף לט ע"א), גבי מרור דקא חשיב הרדופני גבי ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, והירדוף פסל התם משום דמה מצה מין זרעים אף מרור מין זרעים. אלא היינו דלא חשיב לא נועם ולא שלום לפי שראשי עליו חדין ועוקצין את הידים, והאי טעמא לא הוי מצי למימר גבי מרור שיכול לכותשו או להסיר עוקציו ולאכול, אבל הכא גבי נטילת לולב צריך כל המינים כדרך גדילתן.

כלומר, הגמרא איננה דוחה את כשרות ההירדוף למרור מטעם "דרכיה דרכי נעם", אלא נזקקת לטעם אחר, משום שניתן לאכול לאחר הסרת קוציו או כתישתו.¹⁴ הראי"ה קוק (טוב ראי, פסחים לט ע"א) התייחס פעם נוספת להשוואה בין הירדוף למרור ולהדס:

לקיים מצווה בדבר מזיק הוי אינו נועם כיוון שמקיים המזיק על ידי המצווה, ואי אפשר שתהיה המצווה גורמת שיתקיים בעולם מזיק על ידי מצווה. אבל מרור, המצווה היא אכילתו וביעורו מן העולם... אם כן אדרבה, בענין זה קיום המצווה הוא נעם, שעל ידי המצווה המזיק מתבער מן העולם, ומאי אכפת בזה לשום בריה.

14. הרש"ש (סוכה לב ע"ב) כתב בעקבות דברי התוספות הללו: "מזה משמע דלא כהגאון מליסא בהקדמת ספר מעשה ניסים (פירוש להגדה של פסח), שאוסר לשחוק הקריין למרור". ניתן להשיב שהכוונה היא לשחיקת הקוצים כמו במקרה של הירדוף, אבל לא לשחיקתו מפני המרירות, וכדברי הגאון מליסא.

מדבריו אלו נלמד שעצם אכילת מרור הוא נעם, מפני שקיום המצווה כרוך בביעורו של המזיק מן העולם. לעומת זאת, ההירדוף אינו ראוי ל"עץ עבת" מפני בעת שלוקחים אותו למצווה, משמרים את קיומו של המזיק בעולם. יש להעיר על דברי הראי"ה קוק ויתר הפוסקים שכתבו שיש לפורר את החרין ולהפיג מעט את מרירותו, שמרירת החרין אינו מורגשת אלא חריפותו, ואכלו אותו כמרור כי זה הירק שהיה ברשותם. גם החסה אותה אוכלים כיום כמרור איננה מרה בדרך כלל, מכיון שהחקלאים מוציאים אותה מהאדמה לאחר שהיא מגיעה לגודל מסוים אותו מקובל לשווק, אך ככל שהחסה תשאר יותר באדמה היא תהיה מרירה יותר.¹⁵ גם בחסה כזו יוצאים ידי חובה, כאמור בירושלמי פסחים ב, ה:

התיבון, הרי חזרת מתוק, הרי אינו קרוי חזרת אלא מתוק? ר' חייא בשם ר' הושעיא: כל עצמן אין הדבר תלוי אלא בחזרת. מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר, כך עשו המצריים לאבותינו במצרים. בתחילה "במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך" (בראשית מז, ו), ואחר כך "וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים" (שמות א, יד).

מעין זה נאמר בבבלי פסחים לט ע"א:

ואמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: למה נמשלו מצריים כמרור? לומר לך מה מרור זה שתחילתו רך וסופו קשה, אף מצריים תחילתן רכה וסופן קשה.

מכאן, שאין עיקר הכוונה במצוות אכילת מרור שגם אנחנו נחוש צער פיזי שיביא אותנו להזדהות עם צער השעבוד, אלא שנעמיק בתוכן הדרשות ונבין את תהליך גלות מצרים, שהייתה מתוקה ורכה בתחילתה ומרה וקשה בסופה, עד שבשיא השעבוד התהפך הגלגל ובאה הגאולה. כך כתב הלכה למעשה הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה חלק ראשון כרך ב סי' לה עמ' תרנו):

אין שום ספק כלל שהחסה הנפוצה במדינתנו היא החזרת, אף על פי שהיא מתוקה, ובודאי שאין לפקפק בה כלל, ומצוה מן המובחר לצאת בה ידי חובת מרור.¹⁶

15. הרידב"ז בפירושו לירושלמי ברכות ו, א כתב שיש להשהות את החסה זמן רב באדמה כדי שתהיה מרה. וכן ציין הרב שלמה גאנצפריד, קיצור שולחן ערוך סימן קיח סעיף ג, שהובא לעיל. על הגורמים המשפיעים על החסה להיות מרירה או לא, ראה סקירה מדעית: ד"ר אביחיל גרינברגר, "מרירות בחסה", אמונת עתיך, 22 (ניסן - אייר תשנ"ח), עמ' 17.

16. עיין במאמרי: "חסה שאינה מרה למרור", מועדי יהודה וישראל, עמ' 415-424.

אם כן, כך צריך להיות גם אצל מי שאוכל "חריין" למצוות מרור: כשם שאין שיעור למרירות החסה, וכאמור היא אף יכולה להיות מתוקה לגמרי, כך צריך להיות גם בעת אכילת ה"חריין". ל"חריין" יש פוטנציאל להיות חריף, אך אין צורך שבפועל הוא יהיה כזה בעת האכילה. לכן, אם גררו אותו חריפותו יכולה לפוג, וניתן לאכלו ללא חריפות כלל.